

УДК 37(091)(477):070

С. М. Лобода,

кандидат філологічних наук, доцент

(Луганський Національний університет імені Тараса Шевченка)

ІДЕЯ ТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ НА ШПАЛЬТАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1917 – 1920 РР.

Досліджено загальні тенденції формування і функціонування педагогічної періодики України в період Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, УСРР, здійснено її систематизацію і класифікацію, розкрито тематику й зміст опублікованих матеріалів видань. Визначено провідну роль вітчизняної педагогічної преси доби Української держави (1917 – 1920 рр.) у формуванні національної свідомості українців, згуртуванні народних мас навколо ідеї створення національної школи, в утвердженні державницьких ідей.

Педагогічна періодика 1917 – 1920 рр., зважаючи на складні історичні, соціокультурні умови, в яких вона діяла, її ідеологічне спрямування, є дуже важливим історичним джерелом, корисним для вивчення маловідомих подій і фактів тогочасного освітнього життя України, для спостережень і наукових висновків. Цей комплекс історико-педагогічних джерел з огляду на завдання творення сучасної національної освіти потребує досконалого вивчення.

Реформу національної школи у 1917 – 1920 рр. досліджувала Л. Березовська, дискусії щодо шляхів впровадження національної освіти на шпальтах української педагогічної періодики в означений період висвітлювала А. Пугач, про провідних діячів освіти періоду писали О. Сухомлинська, Н. Побірченко та ін.

Мета нашої статті – відобразити роль української педагогічної преси часів існування Української держави 1917 – 1920 рр. у справі пропагування і втілення в життя провідної педагогічної ідеї часу – творення національної школи.

1917 – 1920 рр. характеризуються надзвичайною складністю політичного процесу, частими змінами політичної ситуації в Україні, викликаними імперіалістичною війною, численними збройними інтервенціями, соціальною революцією й громадянською війною. Водночас, це період національно-демократичної революції – один з найбільших сплесків самоусвідомлення нації, розвитку суспільних наук, публіцистики, мистецтва й педагогічної думки. Г. Ващенко називає означений період "українським ренесансом ХХ століття" [1: 377-392].

За 1917 – 1920 рр. в Україні намагались утверджуватися різні державні режими – демократичний (Українська Народна Республіка періоду Центральної ради – березень 1917 – квітень 1918 р.), авторитарний (Українська держава гетьмана Скоропадського – 29 квітня – 14 грудня 1918 р.), отаманський (УНР часів Директорії – грудень 1918 – 1920 рр.), класово диктаторський (Ради). Вони, як відомо, якісно відрізняються один від одного, але спільне, що споріднює їх, було прагнення вирішувати проблеми відродження нації, творення національної школи і української книги, що знаходить вираз в законах і рішеннях урядів. У цей період українських визвольних змагань вписується й існування ЗУНР та інформаційно-освітня діяльність її урядів.

Проблема народної освіти постала в Україні з перших днів після революції 1917 р. в Росії. Ще не було державних органів влади, ще не ясно було, що буде з Україною в умовах розпаду Російської імперії, а кращі представники національної інтелігенції вже скликали вчительські з'їзди (5 – 6 квітня 1917 р. Київ; 25 – 27 травня 1917 р. Полтава; 27 – 28 травня 1917 р. Вінниця; 28 травня – 2 червня 1917 р. Київ; 10 – 12 серпня Київ), обговорювали принципи, концептуальні положення народної освіти, вишукували кошти на ремонт, зверталися до селян із закликами надсилати до школи дітей. Народна освіта в Україні в 1917 – 1920 рр. існувала й розвивалася не як ізольована і другорядна сфера суспільного життя, а як важлива складова національно-демократичної революції, лейтмотивом якої стало національно-духовне відродження українського народу.

Аналіз перших документів, які розроблені Центральною радою: відозву до українського народу від 22 березня 1917 р. [2: 11], рішення вчительських з'їздів [3; 4; 5], а також – закони про освіту, прийняті гетьманським урядом (серед них програма "Головні основи всенародного навчання на Вкраїні") та інші, дозволив виявити складові в концептуальній основі народної освіти, які довели, що національно-демократична революція представляла собою в галузі освіти українського народу єдиний потік, вони стояли майже повністю на одних позиціях щодо народної освіти – створення нової школи з українською мовою.

Провідні діячі української революції, урядові структури надавали великого значення агітаційно-пропагандистській діяльності, що було зумовлено потребою політичного і національно-культурного виховання, потребою організувати маси для розв'язання конкретних завдань культурної революції,

потребою підтримувати зв'язок з масами і т.ін. Першочерговою справою у вирішенні цього завдання стає відродження українського друкованого слова.

З'ясувати суть і зміст культурно-освітнього процесу цього періоду особливо допомагають матеріали, що містять первинну інформацію про офіційні документи, конкретні заходи державних органів у плані становлення національної школи й науки в Україні, де первинне місце відводилося започаткуванню україномовної преси і української освітньої книжки.

Так, уже в Декларації Генерального Секретаріату від 27 червня 1917 р. говорилося про те, що організація і освіднення мас є перша необхідна і найголовніша підвалина державного будівництва.

Постановою-директивою Голови Директорії В. Винниченка від 28 листопада 1918 р. заборонялася агітація, ворожа українській державності. Важливим документом був циркуляр Міністерства (управління) преси й інформації від 17 червня 1919 р. (Кам'янець-Подільський), який регламентував видавничу діяльність [6; 7; 8]. Цікавим і перспективним за задумом був інший документ – закон "Про мобілізацію літературних, наукових, артистичних і технічних сил України" від 10 липня 1919 р.

За Української Держави таким важливим документом був "Наказ про вживання в слові і письмі Державної Української мови по Почтово-Телеграфному відомству" від 26 липня 1918 р.

Українські уряди створювали відповідні державні структури. Так, за часів Директорії УНР це було Центральне інформаційне бюро, управління (міністерство) преси й інформації (іноді його називали управлінням преси й пропаганди), управління в справах друку, Українське телеграфне агентство тощо. Накази про їх створення [9; 10] доповнюють законодавчу і документальну базу інформаційно-пресової діяльності на рівні незалежної держави – це вже була широка культурно-просвітницька діяльність, яку провадила українська громадськість. Нові умови потребували принципово інших концептуальних підходів, не кажучи про професіоналізм, про кошт і технічне забезпечення. Доля української державності залежала від ефективної інформаційної діяльності пресових і книжкових видань.

У розробці концептуальних основ нової школи і впровадження її ідей на сторінках преси, творенні нової української книжки активну участь приймала широка освітянська громадськість: М. Грушевський, В. Винниченко, І. Огієнко, П. Холодний та ін. Українські уряди й органи місцевого самоврядування намагалися залучати в органи управління освітою, до редакційних колегій нових просвітницьких видань людей, які добре знали шкільну справу і були високоосвіченими фахівцями. О. Музиченко, В. Науменко, С. Русова, С. Сірополько, Я. Чепіга, В. Дурдуківський розвивають ідеї та положення національної школи, виношені в попередній період, але зараз вони стають провідним, магістральним напрямом педагогічної думки, набувають офіційного статусу, поширюються на сторінках провідних педагогічних видань і центральної офіційної преси.

Для будівництва національної школи було вироблено науково і теоретично обґрунтовану концепцію її створення та визначені шляхи реалізації. Основні концептуальні положення освітньої політики розробили делегати Всеукраїнського учительського з'їзду (5 – 6 квітня 1917 р.), які були динамічно розвинені на інших форумах, у постановах урядів України. Їх зміст зводився до: запровадження безкоштовної освіти; модернізації матеріально-технічної бази школи; підготовки національних педагогічних кадрів; проведення українізації школи; реформування внутрішньої структури шкільної освіти у напрямку ліквідації у ній багатоступеневості й утворення єдиної школи з дванадцятирічним терміном навчання; створення системи дошкільного виховання і закладів для безпритульних дітей; переведення навчання у школах на нові програми, які відповідали б вимогам національної школи; запровадження у системі освіти розумового, естетичного, фізичного, національно-патріотичного виховання підростаючого покоління.

Завершенням роботи в напрямку визначення шляхів розвитку освіти став "Проект єдиної школи на Україні": "Отже можна рахувати виявленими головні риси школи. Коли б ми схотіли, щоб риси ці були зазначені в назві школи, то її треба назвати виховальною, національно-державною, діяльною школою. З огляду на те, що школу, збудовану на вищезазначених принципах, можна вважати нормальною з педагогічного боку і підхожею до всіх дітей нашого народу, вдалшому ми будемо звати її Єдиною школою" [11].

Новій школі надавалася ключова роль у вихованні нахилу в підростаючого покоління до творчості, розумової і фізичної праці, обов'язковому вивченні історії, природознавства, краєзнавства, етнографії України. У підручниках для нижчих і середніх початкових шкіл головною думкою стає те, що дитину треба зробити людиною активною.

У формуванні народної школи з національною ознакою першочергово постала проблема підручників. Забезпечення шкіл навчальною літературою усвідомлювалося національною інтелігенцією як визначальний фактор української освітньої справи взагалі. Частково вона вирішувалася за рахунок навчальної літератури, яка була раніше видана в Росії і яка лежала на полицях книгарень. Але головний напрямок – створення нових підручників з урахуванням нової

концепції народної освіти. Над цими підручниками працювали видатні педагоги І. Огієнко, М. Левицький, О. Синявський, М. Гладкий, Ю. Грох-Гроховський, З. Охрименко, Г. Шерстюк, подружжя Б. і М. Грінченки, С. Русова та ін.

Державні структури Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, громадські організації, колективи друкарень, меценати впроваджували широкий спектр роботи щодо створення і дальшого розвитку українського книговидання, перетворення книги на джерело формування національної свідомості, культурного і духовного відродження українського народу, піднесення освітнього рівня населення.

У період діяльності українських урядів було побудовано 400 нових друкарень і загальна кількість доведена до 1300, які могли забезпечити практично всі потреби суспільства різноманітною літературою.

Уже влітку 1917 р. багато видавництв і друкарень випускали масовими тиражами українську навчальну літературу. Друкуванням україномовної навчальної, художньої, суспільно-політичної літератури займалася більшість діючих в Україні видавництв (понад 100), які за чотири роки випустили у світ близько 26 млн. книжок. Це зробило українську книжку доступною для використання у системі освіти, широкою читацькою аудиторією і, природно, позитивно впливало на весь процес національно-культурного будівництва. Більшість підручників коштували недорого. У справі підготовки підручників діяли відповідні предметні комісії, їм допомагало Товариство шкільної освіти. У працях таких відомих діячів культурно-освітнього руху, як С. Русова, Я. Чепіга, П. Клименко, І. Огієнко, була ґрунтовно розроблена методологія викладання різних предметів в українській школі. І все ж проблему забезпечення шкіл навчальною літературою національного змісту вирішити не вдалося. Радянська школа практично відмовилась від українських підручників.

Активна пропаганда української ідеї через періодичні видання була характерною для всіх українських урядів, хоча була й деяка різниця, але полягала вона не стільки в способах і засобах оприлюднення інформації, скільки стосувалася ідеологічно-політичної площини.

Дослідження видавничої політики Раднаркому засвідчує, що порівняно з українськими національно-демократичними урядами, вона докорінно відрізнялася, оскільки в її основу були покладені класові принципи, а не загальнолюдські чи національно-культурні. Звідси відповідно вводилася державна монополія на книговидання, політична й ідеологічна цензура, переважне друкування пропагандистської літератури.

Досліджена автором боротьба, яка розгорнулася у 20-і рр. навколо преси між більшовиками і українськими демократично налаштованими колективами видавництв та культурним загалом, показує, що її наслідком стало відновлення випуску багатьох газет і частини журналів, які згодом були закриті денікінською військовою адміністрацією, а матеріальна частина демонтована і вивезена. Навесні 1920 р. в Україні розгорнувся фактично заново процес заснування української періодики і до літа цього ж року вже виходило у світ 180 найменувань українських газет, 190 на мовах національних меншин та декілька десятків журналів.

Як видно з попередньо викладеного, до 1917 р. в Україні переважну більшість складали російськомовні видання. І лише з початком революції 1917 р. в Україні, особливо в період створення і становлення Центральної Ради, Української Народної Республіки, в руслі відродження української державності засновуються нові українські видання, відкриваються можливості для їх вільного розвитку. У цей час помітно зростає потенціал національної преси.

Українська преса 1917 – 1920 рр. стає різноманітною щодо напрямів і змісту (партійні й безпартійні, військові, громадські, земські й кооперативні, релігійні та наукові видання тощо). Помітно зросла кількість фахових, просвітнянських й науково-популярних періодичних видань. У період з 1917 року по 1919 рік на території державної України видавалося 13 педагогічних періодичних видань.

Серед періодичних педагогічних видань: один бюлетень [12], три вісники [13; 14; 15], десять журналів [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25]. П'ять видань виходили українською мовою, сім – російською та одне – єврейською.

1917 – 1919 рр. Типологія та кількісні показники видань

Бюлетень	1 од.
Вісник	2 од.
Журнал	10 од.
Усього:	13 од.

Провідним педагогічним періодичним виданням того часу можна вважати часопис "Вільна українська школа" (орган Всеукраїнської вчительської спілки). Виходив цей часопис у Києві з

вересня 1917 р. до грудня 1920 р. На його сторінках обговорювалися проблеми освіти на професійному рівні, чому сприяла та обставина, що до редакції входили відомі українські громадські діячі та педагоги О. Дорошкевич, О. Музиченко, Я. Чепіга, С. Сірополко, П. і Г. Холодні, С. Русова та ін. У статтях, які друкувалися в часописі, формувалися принципи єдиної загальноосвітньої світської освіти, розглядалися проблеми українізації, демократизації школи, повідомлялися шкільні новини.

Особливий інтерес становлять матеріали, які відбивають зусилля передової української інтелігенції у боротьбі з русифікацією суспільного й духовного життя, зокрема в період панування денікінської та більшовицької влади в Україні. Преса активізувала зусилля української громадськості на боротьбу проти спроб антиукраїнських сил загальмувати процес становлення й розвитку української освіти й науки. Саме для преси України складного історичного періоду 1917-1920 рр. характерною рисою є широкомасштабна публікація матеріалів, котрі об'єктивно відбивали думки, настрої різних прошарків і груп населення по кожному з питань національно-культурного життя, що було проявом демократичності, можливості відвертої концентрації уваги на цій темі. Впровадження досягнень і здобутків української освіти в усіх царинах суспільного і духовного життя зумовило появу на сторінках газет значної кількості публікацій з цього приводу, стало одним з головних завдань досліджуваного періоду. Газетна періодика зробила помітний внесок у справу залучення широких кіл громадськості до діяльності "Просвіт", постійно інформуючи читачів про створення при просвітніх осередках бібліотек, читалень, клубів, шкіл і курсів по ліквідації неписьменності (т. зв. лікнепів) для дорослого населення. Було створено тисячі просвітніх організацій. Газетна періодика містила також інформацію про діяльність більшовицьких партійних комітетів у справі перетворення "Просвіт" у знаряддя комуністичного виховання народу, особливо селянства, підвищення класової самосвідомості всього українського народу.

Першочерговим завданням культурної революції на території тодішньої України була ліквідація неписьменності й малописьменності як дорослого населення, так і підростаючого покоління. А це вимагало великої армії педагогів, які були б громадсько й політично активними, добрими організаторами й "навчителями" народних мас. Проте багато вчителів не знали ні української мови й літератури, ні української культури [26]. Але вирішення питання освіти рідною мовою не полегшилося й після жовтневої революції, яка після остаточного ствердження радянської влади стала розглядати його як шовіністичні замах. Загострення на початку 20-х років ідейної боротьби в питанні підготовки комуністичних педагогічних кадрів стало причиною спочатку цензурних утисків, а згодом і репресій на території радянської України. Значна частина свідомої української інтелігенції змушена була емігрувати. Чехословаччина (Прага, Подебради, деякі міста Закарпаття) стала центром російської та української еміграції, серед якої були видатні політичні діячі, учені, митці. Чехословаччина посідала перше місце серед країн розселення емігрантів. На її території знаходилися й діяли більше десяти тільки українських науково-освітніх і культурних товариств, вищих навчальних закладів, академій, гімназій, значна кількість громадських та політичних організацій, кілька видавництв, що випускали десятки газет, журналів та сотні книг українською мовою. У нову державу переїхала також більшість українців з Відня. У 1921 році був переведений (заснований у 1920 р. у Відні) Український Вільний Університет, у 1922 році створено в Подебрадах Українську Господарську Академію, а 1923 р. у Празі відкрито Вищий Педагогічний інститут ім. Драгоманова та Студію Класичного Мистецтва і т.п. При неоднозначній оцінці цього періоду науковцями різних галузей необхідно визнати, що в Чехословаччині закарпатська багатомовна преса й преса "русинів-українців" знайшла свій розвиток взагалі і педагогічна зокрема [27: 8-16; 28: 15; 29: 12]. Розвиток педагогічної преси був зумовлений творчою діяльністю талановитих учителів, культурно-освітніх і політичних діячів, учених, письменників як вихідців із Закарпаття, так і українських емігрантів зі Східної України (А. Волошин, В. Гренджа-Донський, О. Маркуш, А. Ворон, І. Панькевич та багато інших).

Я. Чепіга, опинившись у ситуації ідеологічного гоніння, вимушений був за вимогами часу на сторінках радянської оновленої педагогічної преси спростовувати ідейно не витримані частки національної освітньої концепції педагогів осередку часопису "Світло", тлумачити їх погляди порівняно із завданнями нової радянської освіти: "Більшість із співробітників "Світла" працюють і понині на нашому радянському культурному ґрунті і творять нову школу, нову пролетарську культуру, а меншість перебуває з чужинцями без школи, без рідного суспільного оточення. І в той час, як ми бачимо втіленими наші прагнення, беремо саму живу участь у будові нової школи, вони поневіряються в приймах і нищать у мріях невідомого майбутнього, безпідставного та безґрунтового. І заповзає в душу зневір'я, що їх бажання були щирими, що їх писання не були фразами" [30: 104].

Доробок української педагогіки 1900 – 1920 рр. був оцінений радянською педагогікою як реакційний і хибний, а після репресій і еміграції, що тривала аж до повоєнних 50-х рр. XX століття, просто забутий.

Таким чином, найважливішими напрямками відродження української національно-культурного життя України періоду Української революції, що відбивалися пресою, є:

- 1) розвиток української мови;
- 2) активізація процесу створення державних структур освіти, науки, культури;
- 3) розбудова національної початкової, середньої, вищої школи, зокрема заснування українських гімназій і ліцеїв, державних українських університетів, Академії наук України, Всеукраїнської бібліотеки АН України;
- 4) шляхи активізації просвітницького руху, розвитку товариств "Просвіта" практично в усіх регіонах країни;
- 5) становлення національної видавничої справи.

Подальші пошук, облік, науковий опис, змістовне дослідження педагогічної періодики на рівні кожного номера, починаючи з 1917 по 1920 рр. включно, є одними з найважливіших аспектів створення державного бібліографічного реєстру педагогічної періодики України. Необхідна подальша розробка теоретико-методологічного та методичного апарату дослідження педагогічної періодики як окремого виду історико-педагогічних джерел.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ващенко Г. Г. Український ренесанс XX століття // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): хрестоматія / упоряд.: Л. Д. Березовська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – 418 с.
2. Пастернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917 – 1919 рр. / С. Пастернак. – К. : Всеукр. кооп. вид-во Союз, 1920. – 127 с.
3. Постанови в справі організації освіти, винесені учительським з'їздом 5 – 6 квітня 1917 рр. // Ф. 258, оп. 1, спр. 17 (Постанови про організацію місцевих учительських спілок і всеукраїнської спілки учителів, їхні статuti, протоколи з'їздів, скликання всеукраїнського з'їзду. Квітень 1917 – 16 липня 1918, 107 арк.), арк. 3 – 4 об.
4. Робота Другого Всеукраїнського вчительського з'їзду // Вістн. пед. проф. з'їзду. – 1917. – 10 серп. (№ 1). – С. 2.
5. Робота Другого Всеукраїнського вчительського з'їзду // Вістн. пед. проф. з'їзду. – 1917. – 14 серп. (№ 3/5). – С. 1 – 2.
6. Звіти голови цензурної колегії при департаменті преси й пропаганди про напрямки й характеристики виданих газет // Ф. 1113, оп. 1, 17 с.
7. Дело о наблюдении за периодическими изданиями и продажей книг, журналов, газет // Ф. 1184, оп. 2, спр. 1, 1918 – 1919 гг.
8. Дело о разрешении издавать журналы и газеты // Ф. 1184, оп. 2, спр. 21, 1919 г.
9. Статут Міністерства преси і пропаганди УНР // Ф. 1113, оп. 1, 93 с.
10. Функції та структура управління по справах друку УНР. Облікові картки та списки службовців управління по справам друку УД та УНР // Ф. 1184, оп. 1, спр. 3.
11. Проект програми єдиної школи на Україні та пояснюючі записки до них // Ф. 2201, оп. 1, спр. 676, б/д, 84 с.
12. Бюлетень відділу народної освіти Полтавського губвиконкому. – Полтава, 1919 р.
13. Вестник Одесского губернского отдела народного образования. – Одеса, 1919 (1920) р.
14. Вісник Волинського губернского відділу народної освіти. – Житомир, 1919.
15. Студенческий вестник. – К., 1919.
16. Вільна українська школа. – К., 1918 (1919) р.
17. Высшая школа. – Одеса, 1919 р.
18. Внешкольное образование. – Харків, 1919 р.
19. Внешкольное просвещение. – Харків, 1918 р.
20. Народное просвещение. – К., 1919, Одеса 1921 – 1922 рр.
21. Народна освіта. – К., 1919 р.
22. Освіта. – Кам'янець на Поділлі, 1918 р.
23. Просвещение. – К., 1920 р., Чернігів, 1919 р.
24. Учитель и школа. – Харків, 1919 р.
25. Школа і життя. – К., 1918 – 1920 рр.
26. Сірополько С. Історія освіти в Україні. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
27. Туряниця В. В. Зародження і становлення педагогічної періодики на Закарпатті // Наук. вісн. Ужгород. держ. ун-ту: Серія "Педагогіка. Соціальна робота". – 1998. – № 1. – С. 8-16.
28. Перша педагогічна газета Закарпаття та її редактор // Гімназія. – 1998. – № 7. – С. 15.
29. "Газета для народных учителей" – наступниця "Учителя" // Гімназія. – 1999. – № 1. – С. 12.

30. Я. З. Український дореволюційний журнал педагогічний журнал "Світло". Завдання журналу // Шлях освіти. – Х. : Держ. вид-во України, 1927р. – № 5 (61). – С. 95-104.

Матеріал надійшов до редакції 15.09. 2009 р.

Лобода С. Н. Идея создания национальной школы на полосах отечественной педагогической прессы периода Украинского государства 1917 – 1920 гг.

Исследовано общие тенденции формирования и функционирования педагогической периодики Украины в период Центральной Рады, Гетьманата, Директории УНР, УССР, осуществлено ее систематизирование и классификация, раскрыто тематику и содержание опубликованных материалов изданий. Определена ведущая роль отечественной педагогической прессы периода Украинского государства 1917 – 1920 гг. в формировании национального самосознания украинцев, объединения народных масс вокруг идеи создания национальной школы, в утверждении государственных идей.

Loboda S. M. The Idea of the National School Creation on the Columns of the Domestic Pedagogical Press at the Period of the Ukrainian State in 1917 – 1920.

In the following article the author has probed general tendencies of forming and functioning of pedagogical periodicals of Ukraine in the period of Central parliament, Get'manat, Directory of UNR, Ukrainian Soviet Republic, has made its systematization and classification, and exposed subject and maintenance of the published editions. The author has found out a leading role of the domestic pedagogical press of time of the Ukrainian state (1917 – 1920) in forming of national consciousness of Ukrainians, in rallying of the masses round the idea of creation of national school, in claim of state ideas.